

over mecenaatsrelaties en vooral ook serieus rekening te houden met de verschillende motieven van de auteur. Daarbij wijst hij er terecht op dat bij verscheidene van de door hem bestudeerde werken het initiatief tot het schrijven niet primair uitging van de hertog/mecenas maar van de schrijver. Ook wanneer de invloed van de mecenas meer uitgesproken was, meent Sleiderink dat er steeds sprake moet geweest zijn van een wisselwerking tussen beide partijen.

Hoewel verdedigd als proefschrift te Leiden, zal deze vlotgeschreven literair-historische studie ook door een breder publiek van niet-specialisten gewaardeerd worden. Sleiderink is er immers uitstekend in geslaagd om een boeiend verhaal te schrijven waarin literatuurgeschiedenis en de algemene geschiedenis van de Brabantse hertogen op een knappe manier worden geïntegreerd. Erg verdienstelijk is dat de auteur zich daarbij niet heeft beperkt tot Middelnederlandse letterkunde, maar evenveel aandacht heeft voor Franstalige werken, zonder bovendien literaire activiteit in het Latijn en het Duits en andere verwante kunstvormen, zoals voordracht, muziek en boekillustratie, te verwaarlozen. Sleiderink heeft zich evenmin verloren in uitgebreide geleerde discussies van technische details, hoewel de fragmentaire aard van de bronnen daartoe zeker dikwijls aanleiding had kunnen geven. Hij veronachtzaamt nochtans de vele wetenschappelijke onzekerheden niet. Hij biedt immers de lezer steeds een genuanceerde voorstelling van de onderzoeksvragen alsook een duidelijke stellingname, waarvoor hij meestal overtuigende argumenten weet te geven. Nadeel is echter dat deze argumentatie dikwijls enigszins lapidair blijft en verwezen wordt naar de voetnoten. Door deze aanpak zal het vernieuwende karakter van veel wat Sleiderink schrijft, ontsnappen aan de lezer die niet zeer met de materie vertrouwd is. Sleiderink leidt zijn lezers echter met vaste hand langs een weids en gevarieerd aanbod van literair en artistiek mecenaat aan het Brabantse hof en daarvoor zullen zowel historici als literatuurwetenschappers hem dankbaar zijn.

Godfried Croenen

M. Rem, *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340). Naar een lokaliseringprocedure voor het veertiende-eeuws Middelnederlands* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2003, Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU XXXIX; Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, [Münster: Nodus Publikationen], 2003, 323 blz., €50,-, ISBN 90 72365 73 9 (Nederland), ISBN 3 89323 447 0 (Duitsland)).

In 2003 vond in Troyes een congres van de 'Commission internationale de diplomatique' plaats met als onderwerp de taal van de middeleeuwse oorkonden. Er werd veel geklaagd over het gebrek aan belangstelling van taalkundigen voor het kapitale materiaal voor de taalgeschiedenis dat men in de oorkonden kan vinden. Met deze klachten in gedachten hebben wij vol verwachting het boek van Margit Rem over het gebruik van het Middelnederlands in de kanselarij van de graven van Holland in de eerste helft van de veertiende eeuw ter hand genomen. De titel alleen al wekte de hoop dat de historici eindelijk geholpen zouden worden door professioneel taalkundig onderzoek.

De auteur heeft besloten om een dialectanalyse uit te voeren van de oorkonden die werden geschreven door acht notarissen ('scribenten'), die actief waren in de kanselarij van de graaf van Holland tussen ca. 1300 en 1340. Deze analyse, die in het boek 'lokaliseringprocedure' wordt genoemd, heeft tot doel de herkomst van grafelijke klerken te bepalen. Dat is vaak heel moeilijk met de in de diplomatiek gangbare methoden om kanselarijpersoneel te identificeren. In acht uitgebreide hoofdstukken (daarbij inbegrepen de inleiding en de slotbeschouwing),

worden achtereenvolgens de samenstelling van het corpus van bronnen voorgesteld, de analyse-methode, en de regels en praktijk van het werk in de middeleeuwse kanselarij. Dit alles wordt gevolgd door de gedetailleerde analyse van de dialectologische kenmerken van de documenten, met behulp van talrijke kaarten. Helaas, de aantrekkelijkheid van de opzet van het boek, zo zakelijk als die op grond van de inhoudsopgave lijkt, gaat niet gepaard met een even aantrekkelijke uitvoering van het onderzoek. Door de keuze van de bronnen (middeleeuwse oorkonden) moest de auteur zich verdiepen in de diplomatiek, een van de oudste geschiedenis-disciplines, en zij heeft zich willens en wetens blootgesteld aan de 'aanval van de bloeddorstige historici.' (5) Helaas: ondanks haar grote inzet wist de auteur de historische context van het taalmateriaal niet te beheersen, en de historici hebben alle recht om hun twijfels te uiten.

We beperken ons tot enkele van de meest dubieuze punten. Twijfelachtig zijn de gehanteerde criteria voor de samenstelling van een corpus van oorkonden (en andere teksten), geschikt voor de 'lokaliseringsprocedure'. Deze criteria werden overigens door de auteur overgenomen van het 'Corpus van de veertiende-eeuwse Middelnederlandse oorkonden', opgebouwd door Peter van Reenen aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. (21-23) De oorkonden moeten in origineel zijn overgeleverd en mogen 'geen afschriften' zijn; zij moeten niet 'afkomstig zijn van te belangrijke personen' (sic!); 'er moet een nauwkeurige datum in de oorkonde staan'; 'de plaats van herkomst moet letterlijk in het document genoemd worden'; en ... als de precieze lokalisering van een oorkonde onmogelijk is, moet die uit de database geschrapt worden. (23-34) Het is duidelijk dat de samenstellers van de database alleen geïnteresseerd zijn in onbetwistbare, zekere gevallen: die vragen geen extra werk. Elke diplomaticus weet evenwel dat op die manier een groot aantal waardevolle bronnen gewoonweg wordt weggegooid, omdat lang niet alle authentieke en in de veertiende eeuw geschreven oorkonden aan genoemde criteria voldoen. Afgezien daarvan wordt elke historicus wantrouwig bij de opmerking dat de auteur zich niet verplicht voelt om alle bestaande bronnen in het onderzoek te gebruiken (in dit geval: alle oorkonden geschreven door acht geselecteerde grafelijke klerken), omdat 'wij ervan uitgaan dat in de gevonden oorkonden taalmerken voorkomen die exemplarisch zijn voor het taalgebruik van de scribent.' (68) Helaas, de lezer heeft weinig redenen om het optimisme van de auteur te delen.

Lopend op de eieren van de historische nuances, formuleert Margit Rem een aantal opmerkingen die op het conto van haar gebrek aan historische eruditie en haar beperkte kennis van de literatuur geschreven moeten worden. Haar verbazing over de simplificatie en unificatie van het dictaat van de grafelijke oorkonden (61 vlg.) vindt hierin zijn oorsprong, dat zij zich als medioneerlandicus niet verplicht voelde om te onderzoeken in hoeverre het dictaat van een oorkonde in de volkstaal bepaald werd door enerzijds zijn oorspronkelijk Latijnse structuur en anderzijds de juridische voorwaarden en eisen waaraan de oorkonde moest voldoen.

Bij de samenstelling van het 'corpus' van grafelijke oorkonden dat voor analyse in aanmerking kwam moest de auteur nolens volens in aanraking komen met de diplomatische kritiek van de te gebruiken teksten. Helaas, ondanks uitgebreid gebruik van de onderzoeksresultaten van J. Kruisheer en J. Burgers, kon zij de aard van de diplomatische analyse, die zij constant met de vervelende term 'klassieke methode' aanduidt, niet echt begrijpen. Het grootste nadeel van deze methode blijkt er volgens haar in te liggen dat 'de toepassing ervan enorm veel tijd kost. Men moet immers niet alleen naar allerlei archieven om oorkonden te verzamelen, maar moet deze oorkonden ook intensief bestuderen om verschillende handen te kunnen identificeren.' (42) Een dergelijk naïeve constatering wekt niet alleen bij elke historicus-mediëvist de slappe lach op, maar suggereert ook een cruciaal verschil tussen taalwetenschappers en historici in hun benadering van hetzelfde bronnenmateriaal. Kennelijk zoeken taalkundigen voor-

namelijk naar duidelijke, meetbare gevallen die — volgens hen — een norm of model vertegenwoordigen, ongeacht de vraag of deze constructie iets te maken heeft met de historische werkelijkheid. Een dergelijk kunstmatige aanpak kan een historicus niet accepteren. Overigens maakt de auteur, ondanks haar twijfels, toch gebruik van de ongelukkige 'klassieke' methode, en schrijft lange passages over uit de publicaties van J. Burgers over de acht geselecteerde grafelijke klerken. (80 vlg.) Het is een van de vele inconsistenties en interne tegenstellingen in het boek.

Als de ouderwetse oorkondenkritiek zulke serieuze nadelen heeft, wat voor indrukwekkende resultaten kan het gebruik van de taalkundige lokaliseringsmethode dan opleveren? De uitgebreide presentatie van deze methode vinden wij in hoofdstuk 5. (129-150) Dit hoofdstuk is overigens geschreven met twee andere auteurs (Evert Wattel en Peter van Reenen). Kort samengevat gaat het om vergelijking, met behulp van de computer, van de dialectale kenmerken uit een oorkonde van onbekende herkomst met de overeenkomstige kenmerken van oorkonden waarvan we de plaats van herkomst wel kennen (zie de uitleg op pagina 129). Het blijkt dus een methode te zijn die vergelijkbaar is met de efficiënte methode om ongedateerde oorkonden te dateren zoals die werd ontwikkeld door Canadese historici in de jaren tachtig van de twintigste eeuw (zie: M. Gervers, 'The DEEDS Project and the development of a computerised methodology for dating undated private charters of the twelfth and thirteenth centuries', in: M. Gervers, ed., *Dating undated medieval charters* (Woodbridge, 2000) 13-36). Ik voel mij niet competent om de wiskundige aspecten te bespreken van de door Margit Rem geleende methode. Sommige uitgangspunten van de lokaliseringsmethode wekken echter wantrouwen, zoals bijvoorbeeld de opvatting: 'het ontbreken van informatie mag geen enkele invloed uitoefenen op het resultaat van de procedure.' (130) Voor de reconstructie van de historische werkelijkheid heeft het ontbreken van informatie immers wel degelijk betekenis en gevolgen.

Het meest waardevolle deel van het boek is de presentatie van het taalkundige materiaal met behulp van kaarten die de territoriale aanwezigheid van bepaalde dialectologische kenmerken visualiseren. (hoofdstuk 6) Jammer genoeg levert de analyse van dit materiaal opmerkelijk magere conclusies op. (hoofdstuk 7) De eerste cruciale vraag van het onderzoek, namelijk of men kanselarijklerken kan identificeren op basis van hun taalgebruik, wordt uiteindelijk met 'nee' beantwoord. De auteur concludeert dat 'met behulp van de lokaliseringsprocedure ... nooit bewezen [kan] worden waar een scribent geboren is' (269), terwijl zij eerder een aantal keren gesuggereerd heeft dat er geen betere manier bestaat om de herkomst van grafelijke klerken te bepalen.

Het tweede cruciale probleem van het onderzoek betreft de taal. Volgens Margit Rem hebben wij in de eerste helft van de veertiende eeuw te maken met het ontstaan van een vorm van Middelnederlands die wij kanselarijtaal mogen noemen, en die moet worden geassocieerd met het zuiden van Holland en het dialect van Dordrecht. Jammer genoeg verdwijnt de precisie van deze constatering wanneer men een bladzijde verder leest dat men in de kanselarij van de graaf van Holland overwegend Hollands schreef. (288) Daarvan had de lezer al eerder een vermoeden. Om tot deze conclusie te komen was zo'n opgeblazen onderzoek helemaal niet nodig geweest.

Helaas moeten wij nog wijzen op een aantal andere storende fouten. Het is opvallend dat de auteur veel moeite heeft om de vakliteratuur op een juiste manier te gebruiken. Het gaat daarbij niet alleen om de zeer vervelende manier om verwijzingen aan te kondigen (bijvoorbeeld 41, 43, 55, 80 en 'passim'), maar ook om het feit dat zij in extenso grote stukken van andere publicaties overschrijft, in plaats van hun resultaten zelfstandig samen te vatten (bijvoorbeeld

47-48, 50, 54, 262 en andere). Heel vervelend voor de lezer zijn ook de talloze herhalingen, die al snel het onaangename idee opwekken dat het boek twee keer zo kort had kunnen zijn.

Het is duidelijk dat dit boek van Margit Rem bij lange na niet volmaakt is, noch wat betreft de uitgangspunten (de keuze van de bronnen, de methode, de interpretatie van de onderzoeksresultaten), noch in veel details van de uitvoering van het onderzoek. Deze historicus eindigt de lectuur van het boek met irritatie en teleurstelling. Bruikbare interdisciplinaire samenwerking lijkt op dit gebied nog steeds heel ver weg te zijn.

Anna Adamska

C. Stroo, *De celebratie van de macht. Presentatieminiaturen en aanverwante voorstellingen in handschriften van Filips de Goede (1419-1467) en Karel de Stoute (1467-1477)* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse academie van België voor wetenschappen en kunsten, Nieuwe reeks VII; Brussel: Paleis der Academiën, 2002, 388 blz. + 143 blz., ISBN 90 6569 911 2).

Dit prachtig uitgegeven en rijk geïllustreerde boek is een 'ingekorte versie' van het proefschrift waarmee dr. Stroo in 1992 aan de Leuvense universiteit promoveerde bij de betroude prof. M. Smeyers. De auteur heeft een ieder die zich bezighoudt met het hof van de vijftiende-eeuwse Bourgondische hertogen en met de vele en velerlei vormen van de hofcultuur van de Bourgondiërs een grote dienst bewezen door het uitgeven van deze handelseditie. Op het eerste gezicht doet de titel van het werk de brede inhoud ervan geen recht. Het gaat om veel meer dan een kunsthistorische uiteenzetting en beschouwing over de presentatieminiaturen in de manuscripten van de omvangrijke bibliotheek die Filips de Goede en Karel de Stoute samenstelden (overigens in navolging van hun boekenminnende groot- en overgrootvader Filips de Stoute en zijn vrouw Margaretha van Male). Stroo levert ons niet minder dan een synthese van boek- en kunsthistorische wetenschap met de politieke, intellectuele en ideeëngeschiedenis van Bourgondië.

Hoe belangrijk dit werk is kan blijken uit het hiervolgende, korte (en onvermijdelijk onvolledige maar toch tekenende) overzicht van belangrijke studies over de beschaving van vijftiende-eeuws Bourgondië. Al in 1909 wees Georges Doutrepont in zijn geleerde *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne* op de literaire betekenis van de Bourgondische boekerij voor de ontwikkeling van de West-Europese cultuur, maar zijn aanwijzingen vonden vrijwel geen navolging. Integendeel. Zijn werk werd in 1919 magistraal overschaduwd: Johan Huizinga had natuurlijk een scherp oog voor de dramatische effecten van de Bourgondische literatuur, maar zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* droeg toch, denk ik, sterk bij aan de perceptie door latere geleerden van het Bourgondische hof als weinig 'ideologisch' en al helemaal niet als een plaats waar nagedacht werd over idee en praktijk van politieke macht en bestuur. Dramatiek en serieus nadenken leken na Huizinga elkaar daar uit te sluiten. Hoewel Otto Cartellieri's *Am Hofe der Herzöge von Burgund* (1924) iets meer oog had voor het 'systeem' of zelfs de constructie van de Bourgondische cultuur en politiek, vermocht ook de Engelse vertaling van zijn werk in 1929 onderzoek in deze richting niet te stimuleren. En aan het einde van de jaren zestig en in de vroege jaren zeventig van de vorige eeuw liet Richard Vaughan in zijn befaamde tetralogie over de vier hertogen nog weten dat het enige dat hun bewoog, moest worden gekenschetst als een soort territoriale 'aggrandizement'. C. A. J. Armstrong had in een lezing te Leuven in 1958 ('Les ducs de Bourgogne, interprètes de la pensée politique du 15e siècle') met klem een studie van de politiektheoretische opvattingen van de hertogen bepleit maar het is kenmerkend voor het algemene geleerde gevoelen over Bourgondië dat deze rede eerst in 1995 (!) kon